

Syiden kisat Leibnizin mielenfilosofiassa

Markku Roinila

G. W. Leibnizin mukaan toimiminen oikein, oikeiden syiden perusteella on erittäin vaativa tehtävä. Käytännön valintatilanteissa on helppo erehtyä kyseessä olevien asioiden syistä ja seurauksista. Leibniz on varhaismodernin ajan ehkä eniten syiden moninaisuutta ja tämän moninaisuuden merkitystä praktisessa rationalismissa korostanut filosofi. Syiden tai motiivien moninaisuus kussakin valintatilanteessa tuo mieleen jalkapallo-ottelun, jossa monentasoiset pelaajat kahteen eri joukkueeseen ryhmittäytyneinä kisaavat voitosta.

Käytännöllinen valinta

Leibnizin elinaikana julkaisematta jääneessä teoksessa *Uusia esseitä inhimillisestä ymmärryksestä (Nouveaux essais sur l'entendement humain, 1704, jatkossa NE)*

Leibniz kirjoittaa käytännön harkinnasta eli deliberaatiosta seuraavasti:

"Tehdäksemme oikean päätöksen tilanteessa, jossa syitä on punnittava toisia vastaan, monia asioita tarvitaan...meillä on oltava kyky palauttaa asioita mieleen, kyky arvioida todennäköisyyksiä ja lisäksi tietoa hyvän ja pahan arvottamisesta. Meidän täytyy olla tarkkaavaisia ja ennen kaikkea meillä täytyy olla kärsivällisyyttä suorittaa laskelmamme loppuun saakka. Lopulta, meidän täytyy olla päättäväisiä ja jatkuvasti sitoutuneita toimimaan johtopäätöstemme mukaan ja me tarvitsemme taitoja, metodeja, nyrkkisääntöjä ja hyvin iskostuneita tapoja, jotta voimme olla uskollisia

ratkaisuillemme myöhemmin, kun päätökseen johtaneet järkeilyt eivät enää ole läsnä mielissämme." (NE II, xxi, §67; A VI, 6, s. 207)

Leibniz erottaa tässä viisi elementtiä, joita tarvitaan ryhdikkääseen toimintaan. Ensinnäkin harkinnassa on pidettävä mielessä tilannetta koskeva olennainen informaatio, joka koostuu havainnoista tai vaikutelmista, jotka ovat jättäneet muistijäljen mieleen. Nämä muistot herättää henkiin jokin tietty tilanne tai tietyt olosuhteet, kuten jos esimerkiksi kuulemme musiikkikappaleen tai runon aloitussoinnut tai -sanat, niin saatamme muistaa loput siitä. (NE, esipuhe; A VI, 6, s. 52.)

Toiseksi on pyrittävä arvioimaan eri mahdollisuuksien todennäköisiä seurauksia. Itse asiassa Leibnizin mukaan on arvioitava sekä sitä, mikä on hyvää kyseisessä tilanteessa että sitä, toteutuuko kyseinen hyvä ehdotetun teon seuraamuksissa. Tällainen kahtalainen todennäköisyyden arviointi on eräänlainen moraalinen kalkyyli, kuten Nicholas Rescher on huomauttanut (Rescher 1989, 344). Valintatilanteessa voi olla erilaisia keinoja edistää jotakin tavoiteltavaa hyvää. Saattaa olla järkevämpää valita keino, joka tuottaa vähemmän hyvää, mutta jonka toteutuminen on todennäköisempää kuin joku toinen keino, joka onnistuu vähemmän todennäköisesti, mutta tuottaa enemmän hyvää.

Mikä sitten on hyvän kriteeri? Leibnizin mukaan ihmisten on pyrittävä toimimaan niin, että heidän toimintansa miellyttää Jumalaa. Leibnizin mukaan ihmismielessä on synnynnäisenä moraalinen vaisto, joka pyrkii kohti iloa ja välttää surua. Iloa saadaan hyveellisestä toiminnasta, joka täydellistää maailmaa. Toimiessaan hyveellisesti ihminen saa toiminnastaan mielihyvää, joka synnyttää hänessä iloa ja kun ihminen toimii määrätietoisesti hyveellisesti, hän voi saavuttaa onnellisuuden. Vastaavasti päinvastainen toiminta tuottaa surua ja pitkittyessään onnettomuutta.¹

Tämän vuoksi on oleellista pystyä arvottamaan ehdotettujen tekojen hyvyttä ja pahuutta. Jos tilanteessa ei voida tietää mikä on paras mahdollinen vaihtoehto, on ainakin syytä valita sellainen teko, joka näyttää aiheuttavan vähiten pahaa ja olevan siten vähiten haitallisin sekä omalle onnellisuudelle että yleiselle hyvälle.

Arvottaminen liittyy puolestaan läheisesti ihmisen ymmärryksen syvyyteen ja tarkkaavaisuuteen ja valppauteen. Kun henkilön ymmärrys on kehittyneellä tasolla, hänellä on enemmän selviä ja tarkkoja havaintoja ja hän pystyy paremmin analysoimaan harkintaan vaikuttavia tekijöitä. Eettisissä valintatilanteissa henkilö pystyy erottamaan todelliset hyvät näennäisistä hyvistä ja vastustamaan epäselvien havaintojen houkutusia, jotka useimmiten näyttävät aistimellisina viekoituksina, hajuina, makuina ja ääninä. Jos henkilö pystyy Odysseuksen lailla vastustamaan sensuellien havaintojen seireeninlaulua, hän on varmemmalla pohjalla onnellisuuden suhteen.

Ryhdykkääseen toimintaan tarvitaan lisäksi vielä tahdonvahvuutta. Descartesia seuraten Leibniz on sitä mieltä, että meidän on pyrittävä seuraamaan ymmärryksemme toimintasuosituksia niin johdonmukaisesti kuin mahdollista. Tästä huolimatta hän myöntää, että tahdonheikkous on inhimillisessä toiminnassa toistuva ilmiö, joka näyttää olevan hyvin vaikeasti vältettävissä.²

Harkinta ja passiot

Ihminen on filosofimme mukaan useiden eritasoisten henkisten substanssien kooste. Jokaisella näistä substansseista on omat perceptionsa eli havaintonsa ja appetitionsa eli halunsa tai taipumuksensa. Korkein monadi, joka on ihmisen tapauksessa henki tai sielu, ohjailee joukkueen kapteenin lailla koostumaa, jossa substanssien eli monadien välisen rinnakkaisen yhteistoiminnan perustana on Jumalan luomistapahtumassa

säätämä ennalta-asetettu harmonia. Monadit eivät ole suorassa yhteydessä toisiinsa monadeihin, vaikkakin ne jatkuvasti heijastavat niiden tiloja.

Kirjeessä Basagnelle Leibniz rinnastaa sielun ja ruumiin yhteistoiminnan kahteen Jumalan täydellisesti synkronisoituun kelloon, jotka ovat eräänlaisia automaatteja ja toimivat paralleelisesti, vaikkakin omien lakiansa mukaisesti. Siinä missä ruumis eli kognitiokyvyltään alemman tason monadit toimivat vaikuttavien syiden mukaisesti, sielu toimii päämääräsyiden mukaisesti ja tämä päämäärä, kuten aiemmin nähtiin, on toimiminen hyveellisesti eli Jumalan tarkoitusten mukaisesti.

Sielussa havainnot tarjoavat ymmärrykselle raakamateriaalia, joka motivoi ihmistä toimintaan. Appetitiota eli halua edustaa sielussa tahto, joka on jatkuvasti kohdistunut hyvään. Tahdon ja ymmärryksen suhde Leibnizilla seuraa Tuomas Akvinolaisen tunnetuksi tekemää intellektualismia, jonka mukaan tahto seuraa yleisesti ymmärryksen toimintasuosituksia.³ Leibnizin mukaan itsenäiselle tahdolla ei ole tarvetta, vaan harkinnan suorittaa ymmärrys havaintojen tarjoaman materiaalin pohjalta. Leibnizin näkemys eroaa selkeästi Descartesista, jolla tahto valitsee riippumattomasti suuntautumisensa kohteen, mutta lähenee Hobbesia ja Spinozaa, jotka pitivät tahdon itsenäistä roolia vähäisenä.⁴

Kunnollista harkintaa vaikeuttaa havaintojen epäselvyys. Jokaisessa havaintotapahtumassa on enemmän tai vähemmän epäselvää ainesta, joka sotkee ihmisen harkintaa ja vaikeuttaa todellisen hyvän tunnistamista. Ymmärrykselle on siis läsnä erilaisia syitä, jotka kilpailevat huomiosta. Selvät ja tarkat ideat vetoavat ihmisen sisäisten ideoiden ohjaamaan ymmärrykseen, mutta lisäksi läsnä on epäselvien havaintojen synnyttämiä haluja, jotka vievät harkintaa syrjäpoluille. Tällaisia haluja voivat olla eläväiset tuoksut, värit, maut ja muut aistilliset vaikuttimet, jotka synnyttävät passioita. Nämä passiot ovat dispositioita, siis eräänlaisia syöttejä,

eivät itse kokemuksia. Leibniz kuvaa harkinnan eri elementtien välisiä suhteita seuraavasti:

"Eri havainnot ja taipumukset yhdistyvät ja tuottavat kokonaisen tahtomuksen – se on niiden välisen konfliktin tulos. On jotakin, jota ei voida havaita itsessään, joka kasvattaa levottomuutta ja joka ajaa meitä huomaamattamme. On useita [taipumuksia], jotka yhdistyvät ja johdattelevat meitä jonkin kohteen luokse tai pois päin siitä, missä tapauksessa kyse on halusta tai pelosta, johon on liittynä levottomuus, joka ei aina kasvata mielihyvää tai mielihäpäää."
(NE II, xxi, §39; A VI, 6, s. 192)

Leibniz viittaa tässä "pieniin" tai "hetkittäisiin" havaintoihin, jotka kuuluvat epäselviin havaintoihin. Nämä pienet havainnot jäävät sellaisenaan tiedostuskykymme alapuolelle, mutta vaikuttavat olennaisesti harkintaamme. Niiden kautta havaitaan sävyjä ja vivahteita ja ne erottavat päällisin puolin samankaltaiset asiat toisistaan. Pienet havainnot ovat kohteissa Leibnizin mukaan sitä, mitä ei voida tarkkaan kuvailla.

Harkintatapahtumassa on läsnä kahdenlaisia joukkueita: toinen joukkue koostuu helposti erotettavissa ja yksilöitävissä olevista selvistä ja tarkoista urheilijoista ja toinen joukkue on keskenään hyvin samankaltaisen näköistä epämääräistä harmaata sakkia, josta pelaajia on vaikea erottaa toisistaan. Nämä eri joukkueet vaikuttavat sielun toimintoihin eri tavoin. Selvät ja tarkat ideat ovat tiedostettuja ja synnyttävät meissä tahtomuksia. Pienet havainnot, vaikkakin itsessään epäselviä ja vain vähän toisistaan eroavia, voivat "joukkuepelillä" varastaa huomion ja niiden synnyttämät halut voivat viedä kisassa voiton tahtomuksista. Toisin sanoen ihminen saattaa

Leibnizin mukaan toimia vääristä syistä siitäkin huolimatta, että oikeat syyt ovat tiedostettuina läsnä harkinnassa. Tällöin ihminen toimii heikkotahtoisesti.

Alemmissa monadeissa halut vaikuttavat substanssin toimintaan lähinnä mekaanisesti, mutta ihmissielut voivat valita edelläkuvatulla tavalla mitkä elementit harkinnassa noteerataan ja mitkä jätetään huomiotta. Useimmiten harkintaa koskee toisaalta selvien ja tarkkojen ideoiden edustamia kohteita ja toisaalta epäselvien havaintojen edustamia aistimellisia haluja. Leibniz näyttää ajattelevan, että vain harvat voivat toimia johdonmukaisesti ja jatkuvasti selvien ja tarkkojen ideoiden pohjalta.

Nämä eri elementit harkinnassa ovat eräänlaisia voimia, joita Leibniz käsittelee eräänlaisina pseudomekaanisina tekijöinä. Eri halut voivat yhdistyä, jos ne johtavat samaan päämäärään eli ne puolustavat jotakin tiettyä toimintasuositusta. Jos ne ovat samansuuruisia, mutta johtavat eri suuntiin, ne sulkevat toisensa pois. Jos halut ovat erisuuruisia ja johtavat eri päämääriin, niistä voimakkain vie voiton.

Yksinkertaisessa harkinnassa johonkin ilmeiseen hyvään kohdistuvat voimat suosivat selvästi jotakin tiettyä toimintasuositusta. Tässä tapauksessa valinta on helppo. Useimmiten harkinnassa on kuitenkin erilaisia tekijöitä, jotka johtavat eri suuntiin ja jonkinlainen konflikti näiden välillä on väistämätön. Eri voimien törmäykset synnyttävät uusia voimia, jotka ovat yhdistelmiä eri voimien sisällöistä. Lopullinen tulos tästäittelöstä on täydellinen arvostelma, jota tahto seuraa yleensä automaattisesti, vaikkakaan ei välttämättä.

Leibniz käytti eri kirjoituksissaan kahdenlaisia metaforia näiden kahden erilaisen tilanteen mallintamiseksi. Yksinkertaisissa tilanteissa, joissa harkinnan kohteena olevat hyvät ovat riippumattomia toisistaan, hän sovelsi jo Homeroksen *Iiliaan* kirjassa VII mainitsemaa mallia, jossa eri syitä ladotaan joko vasempaan tai oikeaan vaakakuppiin ja sitten punnitaan kumpi kupeista on painavampi ja siis valinnan

arvoinen.⁵ Vaihtoehtoisesti voidaan pyrkiä tasapainottamaan vaakakupit siten, että jaetaan hyvät kahden eri osapuolen kesken ja pyritään rationaaliseen kompromissiin.

Monimutkaisemmissa tilanteissa on pyrittävä optimiin eri vaikuttavien voimien välillä. Tätä mallia monimutkaisten tilanteiden arvottamiseksi Akatemianprofessori Simo Knuuttila on kutsunut vektorimalliksi.⁶ Vektorimallissa kartoitetaan eri tapoja, joilla eri toisistaan riippuvaisia tekijöitä tai vektoreita voidaan yhdistellä. Päämääränä on optimaalinen yhdistelmä eri tekijöitä tai ainakin yhdistelmä, jossa eri tekijät on huomioitu niin tasapuolisesti kuin mahdollista.

Leibnizilaisessa syiden kisoissa rationaalinen joukkue on kovilla. Inhimillisen tiedostuskyvyn rajoitteiden vuoksi selvien ja tarkkojen rationaalinen joukkue häviää useimmiten epäselvien havaintojen passiojoukkuetta vastaan vähän samaan tapaan kuin Helsingin yliopiston filosofian laitosten henkilökunnan jalkapallojoukkue häviää toistuvasti filosofian opiskelijoiden ainejärjestö Dilemman joukkueelle vuosittaisessa C. S. Peirce-jalkapalloturnauksessa. Miten sitten selvien ja tarkkojen ideoiden joukkuetta voi valmentaa paremmaksi eli miten voidaan vastustaa vääriä syitä moraalisessa valinnassa?

Syiden manipulointi

Kuten edellä nähtiin, rationaalisen valinnan kehittämiseen ihmisellä on monia syitä. Ensinnäkin hänen hyveellinen toimintansa edistää yleistä hyvää, joka heijastuu itse teon tekijälle mielihyvästä maailman täydellistymisen etenemisestä. Toiseksi tämä johdonmukaisen hyveellisen toiminnan harjoittaminen voi johtaa onnellisuuteen. Kolmanneksi moraalinen agentti tuntee itsensä vapaammaksi toimiessaan rationaalisesti, sillä passiot estävät järkeä toimimasta kaikessa laajuudessaan ja siten mieleemme on vähemmän spontaani, vapaa ja aktiivinen. Näistä syistä meidän on

pyrittävä vähentämään epäselvien havaintojen osuutta kognitiossamme, jotta toimisimme pääasiassa oikeiden syiden perusteella.

Passiot liittyvät useimmiten aistimellisiin havaintoihin, jotka saattavat ilmetä merkkeinä, kuvina, tuoksuina, hajuina jne. ja jotka ovat elävämpiä kuin ymmärryksen ideat. Esimerkiksi logiikan opiskelu saattaa joutua väistymään tuoreen kaakaontuoksun tieltä. Voidakseen toimia johdonmukaisen hyveellisesti ja saavuttaksemme onnellisuuden on kuitenkin pystyttävä valitsemaan pitkän tähtäimen hyviä nopeiden mielihyvien sijaan.

"Epäselvät havainnot jostakin täydellisyydestä muodostavat aistillisen mielihyvän, mutta tämä mielihyvä voi tuottaa suurempia epätäydellisyyksiä kuten hyvänmakuinen ja hyväntuoksuinen hedelmä voi kätkeä myrkyn. Tämän vuoksi on hyljeksittävä aistillisia mielihyviä kuten suhtaudutaan varauksellisesti tuntemattomaan tai vielä pikemmin, imartelevaan viholliseen."
(*La Félicité*, §6; Gr, 579-80).

Epäselvästä aineksesta kognitiossa ei voida koskaan päästä täysin eroon, sillä tämä tila on mahdollinen vain Jumalalle. Niinpä inhimillinen toiminta näyttäytyy Jumalalle yhtä onnettoman kuin Jumalan suorittama parhaan mahdollisen maailman valinta näyttäytyy ihmiselle sillä erotuksella, että Jumala on selvillä ihmisten valintojen motiiveista ja pystyy kaikkietävänä näkemään kunkin substanssin kehityskulun kokonaisuudessaan. Kun Jumala valitsee parhaan mahdollisen maailman kaikista mahdollisista maailmoista parhaan kykynsä mukaan, hän ei voi mitään mahdollisten maailmojen rakenteellisille vajavuuksille, jotka näyttäytyvät ihmisille pahana eli esimerkiksi luonnonkatastrofeina. Vastaavasti vaikka ihminen toimisi niin hyveellisesti kuin mahdollista ja parhaan ymmärryksensä mukaan, hänen

rakenteelliset rajoitteensa johtavat siihen, että paraskin tarkoitus saattaa johtaa väärään tekoon, koska epäselvien havaintojen synnyttämät halut ovat joko liian vastustamattomia ihmiselle tai koska erehdymme tekojemme seurauksista. Leibniz kirjoitti Bourguetille:

"Kaikkien hyvään johtavien taipumusten yhteistoiminta on tuottanut parhaan, mutta koska on hyviä, jotka eivät ole yhteensopivia keskenään, tämä yhteistoiminta ja tämä tulos voi aiheuttaa jonkin hyvän tuhoutumisen ja tämän seurauksena jotakin pahaa." (G III, s. 558)

Tästäkin huolimatta meidän on pyrittävä analysoimaan vaikuttimiamme rationaalisesti. Mitä paremmaksi voimme kehittää ymmärryksemme, sitä paremmin voimme löytää havaintomateriaalista selvää ja tarkkaa ainesta ja sitä paremmin voimme kartoittaa tilanteen. Järkeily antaa meille mahdollisuuden kontrolloida käyttäytymistämme ja saa meidät tuntemaan itsemme vapaammaksi. Kun järki hallitsee meitä, myös tahtomme on vahva ja johdonmukainen oikein toimiminen tuo meille onnellisuuden.

Järkeilyä voidaan myös kehittää käytännöllisillä toimenpiteillä, joita Leibniz esittelee *Uusissa esseissä* sekä huomautuksissaan Descartesin teokseen *Filosofian periaatteet*. Keskeinen ohje on valmistautua ennakolta tilanteisiin, jossa joudumme kiusauksien vaikutuspiiriin. Moraalinen toimija voi reflektoida aiempia päätöksiään ja analysoida niiden vaikuttimia, erityisesti epäselvien havaintojen osuutta niissä.

(*Animadversiones in partem generalem Principiorum Cartesianorum*; G IV, 356-57).

Tällä tavoin hän voi preparta itseään tulevia koitoksia varten aivan kuten jalkapallojoukkueen valmentaja analysoi aiemmat matsit ja kertoo mikä niissä meni pieleen.

Toinen tapa on harjoitella pohtimaan valintatilanteessa vaikuttavia syitä lykkäämällä toimintaa siksi kunnes tilanne on selkiytynyt. Vaikka tahto yleensä seuraa ymmärryksen toimintasuositusta, mutkikkaassa tilanteessa, jossa selvää toimintasuositusta ei synny, tahto voi lykätä toimintaa siksi kunnes ymmärrys kykenee analysoimaan tilanteen kunnolla. Näin myös tahto voi olla aktiivinen harkinnassa ja johdatella harkintaa jatkossa antamalla eräänlaisia keltaisia kortteja ymmärrykselle.

Leibnizin mukaan hätäistä toimintaa on vältettävä ja yleisesti ottaen on suositeltavaa toimia tarkkaan harkittujen perusteiden nojalla (NE II, xxi, §47). Koska ihanteellinen toiminta on Leibnizin mukaan täydellisestä analyysistä seuraavaa komputaatiota, käytöksemme virheet ovat samankaltaisia kuin virheellisissä laskutoimituksissa:

"Lääke erehdyksiimme on sama kuin laskutoimitusten virheisiin eli on kiinnitettävä huomiota asiaan ja muotoon, edettävä hitaasti, toistettava ja varioitava ajatuksiamme, asettava kokeita ja tarkistuksia, jaettava pidemmät ajatusketjut osiin, jotta mieli saa hengähdysaikaa, ja vahvistettava jokainen osa vuorollaan erityisten todisteiden avulla. Ja koska meillä on toisinaan kiire toimia, on tärkeää, että on saavutettu mielenmalti harjoituksen kautta, kuten heillä, joilla on kyky melun keskellä ja ilman kynää ja paperia laskea hyvin suuria lukuja." (*Animadversiones in partem generalem Principiorum Cartesianorum*; G IV, s. 361-62)

Oikeat päätökset ja hyveellinen toimintaa kantavat hedelmää, sillä niistä saatava mielihyvä motivoi meidät toimimaan oikein myös jatkossa. Koska emme voi tahdolla suoraan vaikuttaa toimintaamme, meidän on ikään kuin manipuloitava itseämme, jotta oivaltaisimme pitkässä juoksussa oikeista syistä toimimisen olevan omalle itsellemme

parasta. Niinpä Leibniz esimerkiksi suosittaa ennakoimaan etukäteen tilanteen, jossa ruokaa ei ole saatavissa syömällä etukäteen (*Reflexions sur l'ouvrage que M. Hobbes a publié en Anglois, de la Liberté, de la Necessité et du Hazard*; G VI, s. 392).

Voimme pyrkiä korvaamaan huonot tapamme hyvillä eli kisakuvastoamme soveltaen meidän on kannatettava selvien ja tarkkojen joukkuetta epäselvien joukkuetta vastaan johdonmukaisesti ja uskollisesti. Vahvistaaksemme näkemystämme meille on hyödyksi seurustella saman joukkueen kannattajien kanssa, sillä Leibnizin mukaan erinomaisten henkilöiden esimerkki heijastuu myös omaan toimintaamme ja vastaavasti huono seura saa meidät alttiiksi houkutuksille. Mikäli uskollisuutemme selviin ja tarkkoihin on koetuksella, meidän on jätettävä pari matsia väliin ja vaihdettava maisemaa kunnes tasapainomme palautuu. Näillä keinoin kisatunnelma pysyy korkealla ja toimimme moraalisesti moitteettomalla tavalla, joka on eduksi paitsi meille itsellemme, myös yleiselle hyvälle ja korkeimmalle ylituomarille eli Jumalalle.

Lähteet

Dascal, Marcelo "The Balance of Reason", teoksessa D. Vanderveken (toim.) (2005), *Logic, Thought and Action*, Springer, Dordrecht, 27-47.

Hobbes, Thomas (1994), *The elements of law, natural and politic : Part I Human nature : Part II De corpore politico with Three lives*. Edited with an introduction by J. C. A. Gaskin. Oxford University Press, Oxford.

Knuuttila, Simo (1998) "Old and New in Leibniz's View of Rational Decision", teoksessa Stephen F. Brown (toim.) (1998) *Meeting of the Minds. The Relations Between Medieval and Classical Modern European Philosophy*. Brepols, Turnhout, s. 333-46.

Leibniz, G. W. (1961 (1880-90)) Die philosophischen Schriften I-VII. Herausgegeben von G. I. Gerhardt. Olms, Hildesheim. (G)

Leibniz, G. W. (1923-) Sämtliche Schriften und Briefe, Reihe I-VII. Herausgegeben von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften und der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Akademie, Berlin. (A)

Leibniz, G. W. (1948) Textes inédits d'après les manuscrits de la bibliothèque provinciale de Hanovre I-II. Publiés et annotés par Gaston Grua. Presses universitaires de France, Paris. (Gr)

Rescher, Nicholas (1989) "Leibniz, Keynes, and the Rabbis on a Problem of Distributive Justice", *Journal of Philosophy* 86, 337-352.

Tuomas Akvinolainen (2002), *Summa Theologiae*. Gaudeamus, Helsinki.

Spinoza, *Etiikka* (1994). Gaudeamus, Helsinki 1994.

¹ Tähän näkemykseensä Leibniz on saanut vahvoja vaikutteita Spinozalta, jonka mukaan tunnemme iloa kun voimamme itsesäilytykseen lisääntyy ja surua kun se vähentyy. Epäadekvaateista ideoista siirtyminen adekvaatteihin ideoihin lisää Spinozan mukaan voimaamme ja samalla iloa.

² Kts. NE I, ii, §11; A VI, 6, s. 94.

³ Aiheesta *Summa theologiae* Ia.82-83; IaIIae.8-10.

⁴ Kts. Spinoza, *Etiikka* IV, props. 66-73 ja Hobbes, *De Corpore* xxv, 13.

⁵ Aiheesta katso Dascal 2005.

⁶ Kts. Knuuttila 1998.